

تطبیق اندیشه تقریب از منظر امام خمینی(ره) و آیت الله بروجردی

سید حسن قریشی کرین^۱

احمد حسین فلاحی^۲

یداله خرم آبادی^۳

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، بررسی اندیشه «تقریب» در دیدگاه‌های امام خمینی(ره) و آیت‌الله بروجردی است. با توجه به این که یکی از مقاصد مهم شریعت‌های آسمانی و فرامین عقلی، مسأله وحدت و اتحاد است و این مقصد ضرورتی عقلی و شرعی و از عوامل حفظ بقای اجتماع انسانی می‌باشد و از طرفی، تفرقه که امروزه به یکی از تاکتیک‌های سیاسی قدرت‌های بزرگ در کشورهای اسلامی تبدیل گردیده، باعث شده است تا وحدت و اتحاد سیاسی مسلمانان یکی از دغدغه‌های مصلحان بزرگ تاریخ باشد، پژوهش حاضر به بررسی این سؤالات می‌پردازد که امام خمینی(ره) و آیت‌الله بروجردی (از جمله احیاءکنندگان اندیشه تقریب) چگونه تقریب بین مذاهب را ارزیابی می‌کردند؟ اتحاد سیاسی مسلمانان از نظر آنان چگونه محقق می‌شود؟ آیا وحدت، رویکردی تاکتیکی است و یا استراتژیکی؟ آثار و نتایج و پیامدهای اتحاد سیاسی جهان اسلام چیست؟ و راه‌های تقویت وحدت کدامند؟ با توجه به هدف و پرسش‌های فوق، این پژوهش با استفاده از روش تحقیق اسنادی و با استناد به تمام آثار به‌جا مانده از اندیشمندان فوق به بررسی موضوع پرداخته است. نتایج بررسی نشان می‌دهد که امام خمینی و آیت‌الله بروجردی طرح راهبردی تحقق وحدت و تقریب را در قالب یک نظریه‌ی سیاسی و تلقی وحدت به عنوان امری راهبردی و استراتژیک می‌نگریستند و در تلاش بودند که طی یک فرایندی، در چند مرحله شامل ایجاد بستر و شرایط مناسب برای تحقق وحدت، فعال شدن نخبگان سیاسی و مذهبی به عنوان مجریان وحدت، به کارگیری ابزارهای لازم را برای حرکت در مسیر اتحاد سیاسی مسلمانان اعمال نمایند.

کلیدواژه‌ها: تقریب، وحدت، امام خمینی(ره)، آیت‌الله بروجردی، استراتژی وحدت.

Email: shquorishi@gmail.com

Email: hmdfalah@yahoo.com

Email: y.khoram@yahoo.com

۱- استادیار دانشگاه پیام نور

۲- استادیار دانشگاه پیام نور

۳- استادیار دانشگاه پیام نور

مقدمه

قرآن همه مسلمانان را یک امت واحده خوانده است. «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» (انبیا/۹۲). اسلام نیز با دعوت به توحید، اقوام و قبیله های متفرق را متحد و منسجم ساخت، ولی امروزه برخی رویدادها موجب تفرقه مسلمانان گشته است و روابط مسلمانان با یکدیگر بر طبق همان الگویی که دولت های استعماری به نفع خود بیان کرده اند، یعنی «تفرقه بینداز و حکومت کن»، رقم خورده است؛ اما مراجع شیعی در دوره معاصر با درک وضعیت جهان اسلام، بار دیگر اندیشه تقریب بین مذاهب اسلامی و وحدت سیاسی جوامع را زنده کردند و آن را عاملی مؤثر در برابر تهدیدات دشمنان جهان اسلام دانستند.

«تقریب» از ریشه «قرب» به معنای نزدیکی و همکاری است (سبحانی، ۱۴۲۷ ق، ج ۵: ۴۶۰)، تقریب در مفهوم عام، جنبش نزدیکی ادیان است و در مفهوم خاص، حرکتی است که علمای مذاهب اسلامی آن را پایه گذاری کرده اند و هدف از آن نزدیک ساختن شیعیان و اهل سنت به یکدیگر و رفع اختلاف و گاه خنثی کردن اختلافات و دشمنی مسلمانان، به منظور متحد کردن آنان و نزدیکی فرق مختلف اسلامی شیعه و سنی می باشد. امام خمینی (ره) مسلمانان را مکلف بر حفظ وحدت نموده و شیعه و سنی را یکی دانسته و فرموده اند «ما با مسلمین اهل تسنن یکی هستیم، واحد هستیم، مسلمان و برادر هستیم» (امام خمینی، ۱۳۷۱، ج ۵: ۷۷).

«وحدت» در لغت به معنی یکی بودن - یگانه بودن و یگانه شدن است (دهخدا، بی تا، بی جا). این کلمه در علوم مختلف کاربرد متفاوتی دارد، مثلاً در فلسفه کلمه وحدت به همان معنی یکی بودن حقیقی است. وحدت در عرصه سیاسی وحدت مسلمین و وحدت امت اسلامی است که کاربرد خاصی می یابد. وحدت امت اسلامی به معنای تحقق وحدت اسلامی در مجموعه امت اسلام و سراسر جهان اسلام است؛ به گونه ای که در نهایت، نوید بخش تشکیل امت واحد اسلامی باشد، که بر اساس الهی به آن توصیه شده است (مؤمنون / ۵۲). در تفکر دینی، هرگز مراد از وحدت کنار نهادن سایر مذاهب نیست. وحدت اسلامی به کارگیری ابزار تحقق امت واحد، به عنوان یک آرمان نهایی، در سطح جوامع و جهان اسلامی خواهد بود.

مقوله تقریب و وحدت جهان اسلام، از جمله مفاهیم کلیدی و برجسته در مطالعات اجتماعی و جامعه شناسی است که با مباحث توسعه سیاسی نیز مرتبط است. از بُعد سیاسی تقریب و وحدت جهان اسلام، نقش بسزایی در تثبیت وضعیت نظام سیاسی جهان اسلام و افزایش بصیرت مسلمانان به ویژه در برابر دشمنان می گردد و موجب می شود جهان اسلام با داشتن آرمان و اهداف مشترک، در مسیری واحد به سوی اهداف موردنظر حرکت کند. با توجه به آیات عدم تفرق، عدم درگیری و اختلاف (آل عمران:

۱۰۵ و ۱۰۳، شوری: ۱۳، حج: ۷۸) و همچنین سنت و سیره عملی نبوی (ص) و ائمه اطهار (ع)، دعوت به «وحدت»، «تقرب»، «اتحاد» و «انسجام» و لزوم حفظ آن، یک واجبی عینی است که ریشه در اعتقاد به وحدانیت الهی دارد و صرفاً یک توصیه اجتماعی و نیاز مقطعی و تاکتیک سیاسی و اقدام عملی برای حفظ منافع مادی مشترک نیست.

شیعه و سنی دارای مشترکات بسیاری هستند؛ اعتقاد به خدای واحد، رسالت نبی اکرم(ص)، داشتن قبله و کتاب واحد، عمل به واجبات مانند روزه گرفتن و زکات دادن و داشتن تاریخ و تمدن مشترک موجب شده است که وحدت برای مسلمانان امکان‌پذیر گردد. به دلایل فوق می‌توان رویکرد به وحدت را یک رویکرد استراتژیک و راهبردی دانست. گرچه با رویکرد تاکتیکی نیز می‌توان به آن نگریست، با وجود این، در این رویکرد با توجه به تهدیدها و چالش‌هایی که استکبار جهانی برای نظام اسلامی ایران به وجود آورده، برای تبدیل تهدید به فرصت‌ها، نباید از اقدامات تاکتیکی و عملی غفلت کرد.

اندیشه تقرب و وحدت جهان اسلام از دغدغه‌های فکری و دیرینه رهبران و مصلحان دینی، به ویژه حضرت امام و آیت‌الله بروجردی بود. این موضوع، در طول دوران فعالیت، مذهبی، اجتماعی و سیاسی آن دو بزرگوار مورد تأکید بوده و این امر موجب شده که آنها به برجسته‌ترین شخصیت‌های وحدت‌آفرین جهان تشیع تبدیل شوند. آنها در طرح اندیشه تقرب و وحدت، دچار تزلزل و سطحی‌نگری نگشته، بلکه این ایده را به عنوان یک استراتژی و به گونه بسیار عالمانه تبیین نمودند.

یکی از ابعاد اساسی تقرب و وحدت، بعد راهبردی آن است؛ به این مفهوم که دنیای اسلام با وجود اختلافات و تشتت‌های فراوان، چگونه به وحدت می‌تواند دست یابد و اندیشه تقرب را عملی نماید؟ طرح این اندیشه، امروزه اهمیت دو چندان دارد؛ چراکه جهان اسلام امروز همچنان پراکنده و تنش‌زاست و مصلح‌نظر استکبار جهانی و مورد خشم او قرار گرفته است. امروزه، طرح و ایده وحدت برای همدلی مسلمانان، وحدت و یکپارچگی آنان، از ضروریات جهان اسلام و مهم‌ترین استراتژی برای مقابله با توطئه‌های استکبار جهانی است.

از دیدگاه امام خمینی و آیت‌الله بروجردی فطرت الهی بشر گرایش به توحید دارد و عقل و خرد آدمی نیز در تمامی ادوار زندگی‌اش بر همین گرایش حکم کرده است. منازعات، پراکندگی‌ها و تفرقه‌ها نیز خلاف مصلحت جوامع انسانی و گاهی در مسیر انحطاط دانسته شده است. اصولاً گرایش به وحدت حقیقی در جامعه انسانی از جلوه‌های اعتقاد به توحید است، امام در کتاب سرالصلوة در بیان مقامات معنوی علمای

بالله پس از ذکر مقدمات سه‌گانه‌ای، چهارمین مقام اولیا را تحقق مقام وحدت می‌دانند (امام خمینی، ۱۳۷۵: ۱۰۳). او وحدت کلمه و اتحاد را از رحمانیت خداوند می‌داند (امام خمینی، ۱۳۷۱، ج ۱۷: ۱۸).

بحث تقریب از ادوار دور مورد توجه بود، در دوران حکومت شیعه مذهب آل بویه، شیخ طوسی در کتاب الخلاف، موارد اختلاف شیعه و سنی را آورد و زمینه تقریب را مهیا نمود (دوانی، ۱۳۷۲: ۱۹۳-۱۹۴) و بعدها نادرشاه سعی کرد مذهب جعفری را به عنوان پنجمین رکن مذهب اسلامی به خلیفه عثمانی بقبولاند (استرآبادی، بی‌تا: ۱۸۱-۱۸۰) و خود در این زمینه قدم‌هایی برداشت بود، ولی این اقدامات ترکان متعصب را راضی نکرد. این تلاش‌ها کم و بیش ادامه داشت و عالمانی چون مرحوم درچه‌ای، میرلوحی از علمای عهد صفویه، شریعت اصفهانی و سید جمال‌الدین اسدآبادی از افرادی بودند که تلاش فراوانی در تقریب مذاهب نمودند (واعظ زاده، ۱۳۸۵: ۲۲۱-۲۲۰). از ولی با شروع زعامت عام آیت الله بروجردی این تلاش‌ها رنگ جدی تری به خود گرفت.

در زمینه وحدت کتاب و مقالات متعددی چاپ شده است که بیشتر آن‌ها به اهمیت و تأثیرات وحدت پرداختند و تاکنون در زمینه تقریب در اندیشه امام و آیت الله بروجردی به صورت مقایسه‌ای تحقیقی صورت نگرفته است.

با توجه به آن چه ذکر شد پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به سؤالات زیر است: امام خمینی و آیت‌الله بروجردی چگونه تقریب بین مذاهب را ارزیابی می‌کردند؟ اتحاد سیاسی مسلمانان از نظر آنان چگونه محقق می‌شود؟ آیا وحدت، رویکردی تاکتیکی است و یا استراتژیکی کدام است؟ آثار و نتایج و پیامدهای اتحاد سیاسی جهان اسلام چیست؟ و راه‌های تقویت وحدت کدامند؟

پژوهش حاضر از نظر هدف از نوع پژوهش‌های کاربردی و از لحاظ روش گردآوری داده‌ها، از نوع توصیفی - اسنادی است. این تحقیق بر اساس اندیشه‌های امام خمینی (ره) و آیت‌الله بروجردی است که بر گرفته از آثار مکتوب آنان و گزارشات مربوطه‌ای است که توسط معاصرین یا شاگردان یا اندشمندان صورت گرفته است و در قالب کتب و نشریات معتبر موجود است.

یافته‌های جدید

وحدت و همبستگی برای حفظ و بقای یک جامعه و پیشرفت و تکامل آن امری عقلی است. بنابراین، آن برای حفظ، بقا و ایجاد تمدن و کسب استقلال، وجود آن ضرورت دارد. به همین علت، علما و معماران اعتقادی و معنوی جامعه، در اقدامی عملی آن را در جامعه نهادینه کرده‌اند که نقش امام خمینی (ره) و

آیت‌الله بروجردی در دوره معاصر پر رنگ و محسوس می‌باشد. طرح راهبردی امام خمینی(ره) و آیت‌الله بروجردی، در تحقق وحدت سیاسی جهان اسلام، در واقع در قالب یک نظریه سیاسی(ره) و تلقی، و وحدت به عنوان امری راهبردی و استراتژیک است که در نهایت، در صورت مهیا شدن شرایط و رفع موانع به تشکیل دولت بزرگ اسلامی منجر خواهد شد.

آن دو عالم بزرگوار برای تحقق وحدت، ایجاد بستر و شرایط مناسب برای فراهم شدن مقدمات وحدت را لازم و ضروری دانسته‌اند. در این راستا، امام به طراحی و ایجاد نظام فکری، فرهنگی و عقیدتی واحد نوینی روی آورد که در پرتو آن، همبستگی معنوی و فرهنگی در میان جوامع اسلامی تقویت گردد. آیت‌الله بروجردی با تبیین مشترکات شیعه و سنی، انجام اصلاحات مذهبی، معرفی چهره‌های واقعی از شیعه به دیگر فرق اسلامی و توجه به فقه مقارن این هدف را عملی ساخت. زیرا وحدت سیاسی، بدون پیش‌زمینه فکری، فرهنگی و شکل‌گیری باورهای همه‌شمول امکان‌پذیر نخواهد بود؛ چنانکه در اندیشه امام توجه به فرهنگ غنی اسلام به عنوان وجه مشترک بین مسلمانان مکرر مورد تأکید قرار گرفت که علاوه بر توجه‌دادن دولت‌ها، برانگیختن ملت‌ها در هر مناسبتی از راهکارهای عملی بود که امام مورد تأکید قرار می‌داد.

اشتراکات و اختلافات راهبردی دیدگاه‌های تقریبی امام(ره) و آیت‌الله بروجردی

حضرت امام خمینی	آیت‌الله بروجردی	مبانی و اصول تقریب
ایجاد نظام فکری، فرهنگی و عقیدتی	تبیین مشترکات شیعه و سنی	
احیای فرهنگ توحیدی در جامعه	تبیین چهره واقعی شیعه	
توجه به فرهنگ غنی اسلام به عنوان وجه مشترک بین مسلمانان	توجه به فقه مقارن به عنوان مشترکات شیعه و سنی	شیوه‌های اجرایی تقریب و وحدت
پرهیز از اعمال جاهلانه و متعصبانه	تکیه بر مقام علمی اهل بیت(ع)	
فعال شدن نخبگان سیاسی و مذهبی به عنوان، مجریان وحدت	تلاش بر تقریب بین دولت‌ها و رفع اختلافات	
مقابله با خرافه‌پرستی و تعصبات کورکورانه	توجه به دشمن مشترک مسلمانان و پرهیز از اختلاف	تکیه‌گاه‌های مد نظر
استفاده از ابزار ابزار قهرآمیز	آگاهی بخشی به مردم درباره علل انحطاط مسلمین	
تلاش بر یکسان‌سازی قول و فعل منادیان وحدت	برقراری ارتباط بیشتر بین عالمان و مراکز دینی	
حرکت‌های سیاسی و انقلابی از سوی گروه‌های مردمی	تبیین مفاهیم سیاسی در سطح نخبگان سیاسی	
سعه صدر و تهذیب نفس	انجام اصلاحات مذهبی و زدودن خرافات	
تکیه بر نقش وحدت در حل مشکلات سیاسی و اجتماعی	تأکید بر سيطرة کفار بر مسلمین و لزوم کنار گذاشتن اختلافات در چنین وضعیتی	تکیه‌گاه‌های مد نظر
تأکید بر توده‌های مردمی	تأکید بر روابط بین دولت‌های اسلامی	
نخبگان و عالمان حوزه و دانشگاه	سران دولت‌های اسلامی و علما و روشن‌فکران	

در فرایند حرکت وحدت‌آفرین امام(ره) و آیت‌الله بروجردی، فعال شدن نخبگان سیاسی و مذهبی به عنوان، مجریان وحدت در توسعه و تعمیق فرهنگ و ارکان وحدت را ضروری می‌دانستند آن دو به سران دولت‌های اسلامی و علما و روشن‌فکران توجه داشتند و آنان را به حفظ وحدت فرا می‌خواندند و با عالمان دینی مکاتبه می‌نمودند و حتی نمایندگانی به کشورهای اسلامی اعزام می‌کردند. البته، مسیر حرکت وحدت از نظر امام، یکی از طریق مفاهیم سیاسی در سطح نخبگان سیاسی و دیگری از طریق حرکت‌های سیاسی و انقلابی از سوی گروه‌های مردمی بود، که امام پس از ناامیدی از دولت‌ها تز حرکت‌های سیاسی و انقلابی را برگزید، ولی آیت‌الله بروجردی ارتباط با سران دولت‌ها را در اولویت قرار می‌داد و اعتقادی به حرکت سیاسی و انقلابی آن هم به صورت قهرآمیز نداشت، بلکه ایشان در درجه اول، وادار نمودن دولت جهت تعمیق روابط یا برقراری آن را مد نظر قرار می‌دادند و در درجه دوم، توجه دادن به مبانی مشترک و آشنایی با مبانی فکری ملل خصوصاً مشترکات را مبنای حرکت‌های تقریبی خویش قرار می‌دادند.

وحدت در اندیشه امام خمینی(ره)

طرح اندیشه وحدت جهان اسلام، از جمله دغدغه‌های فکری دیرینه و اساسی حضرت امام خمینی(ره) بود که در طول دوران فعالیت اجتماعی و سیاسی خود، چه قبل از پیروزی انقلاب اسلامی و چه بعد از آن، لحظه‌ای از این موضوع غفلت نکردند. بررسی آثار امام(ره) بیانگر این مطلب است که تأکید بر وحدت در آثار ایشان، از یک مبانی نظری قوی ریشه می‌گیرد و این تأکید بر مکتب فلسفی عرفانی امام خمینی که مبتنی بر وحدت حقیقی عالم خلق و امر و وحدت حقیقی موجود است استوار می‌باشد. حضرت امام وحدت را از سنخ رحمت و محصول مقدماتی می‌دانند که بدون آنها حاصل نخواهد شد. ایشان می‌فرمایند: «باید کوشش کنید، باید کوشش کنیم که این رحمت ادامه پیدا کند... تفرقه از شیطان است و وحدت کلمه و اتحاد از رحمان است» (امام خمینی، ۱۳۷۹، ج ۱۷: ۱۸). امام خمینی(ره) سخت معتقد به وحدت امت اسلام در مقابل استعمارگران و دشمنان اسلام بود. دعوت به وحدت، بخش مهمی از پیام‌ها و سخنرانی‌های امام(ره) را به خود اختصاص داده است (انصاری، ۱۳۷۳: ۱۷۵). او هر گونه حرکتی، که به تفرقه صفوف مسلمین و بهره‌برداری و استیلای استعمارگران بینجامد، جایز نمی‌شمرد. امام با صدور فتاوی‌ای منحصر به فرد و حمایت از اعلام هفته وحدت در جهان اسلام و صدور پیام‌های پیاپی، راه‌های عملی وحدت شیعه و سنی را ارائه می‌نمود. او چند سال پیش از پیروزی انقلاب اعلام نمود که «فکر وحدت مسلمین و دولت

های اسلامی در رأس برنامه زندگی این جانب است و من از اختلافات دولت‌های اسلامی نگران هشتم» (امام خمینی، ۱۳۷۹، ج ۳: ۹۵) و نیز در بازگشت به قم، پس از آزادی از زندان در ۲۱ فروردین ۱۳۴۳ش، اتحاد با کشورهای اسلامی را یکی از اهداف خود بر شمرده (همان، ج ۱: ۲۶۸).

امام در سخنان خود، بارها و بارها جوانان را به عنوان امید خود مورد خطاب قرار داده و آنها را به اتحاد و همدلی دعوت می‌کند: «شما جوانان که امید و نوید من هستید، وحدت کلمه خود را حفظ نموده و نقشه‌های شوم استعمارگران را بر ملا سازید» (امام خمینی، ۱۳۷۱، ج ۱۵: ۱۸). او در وصیتنامه خود نیز اهمیت وحدت و ارتباط با مسلمین را متذکر شده و می‌فرماید: «کوشش داشته باشید در بهتر کردن روابط با کشورهای اسلامی و در بیدار کردن دولت‌مردان و دعوت به وحدت و اتحاد کنید» (امام خمینی، ۱۳۷۱: ۵۶).

امام یکی از راهکارها را برقراری وحدت بین مسلمانان تشکیل حکومت می‌داند و معتقدند به منظور تحقق وحدت و آزادی ملت‌های مسلمان بایستی حکومت‌های ظالم و دست‌نشانده را سرنگون و پس از آن حکومت عادلانه اسلامی را که در خدمت مردم است، به وجود آورد. چون تشکیل حکومت برای حفظ نظام و وحدت مسلمین است (امام خمینی، ۱۳۵۷: ۳۷).

امام در مسأله وحدت، پیش شرط‌هایی را مدنظر داشت و بر همین مبنا، جامعه را هدایت می‌کرد. برای آشنایی هر چه بیشتر نسل جوان با این موضوع، بخشی از مهم‌ترین این پیش شرط‌ها را از زبان فرزند ایشان، سید احمد خمینی با تلخیص ذکر می‌کنیم:

- ۱- اهتمام بیش از پیش به خودسازی و تعمیق اخلاق و ارزش‌های معنوی در زندگی خود و جامعه پیرامون.
- ۲- باورداشت و تعمیم سعه صدر و پذیرش و تحمل اختلاف سلیقه‌ها و دفاع از آزادی اندیشه و حمایت از تشکل‌های سیاسی و فرهنگی‌ای که در اصول و مبانی مورد اعتقاد امت و جامعه اسلامی اتفاق نظر دارند.
- ۳- اعتقاد عمیق و اعتماد به نقش و آثار معجزه آسای وحدت در حلّ معضلات به ظاهر لاینحلّ سیاسی و اجتماعی.
- ۴- هوشیاری و توجه دادن به طرفین وحدت، در خصوص نقش خناسان و وسوسه تفرقه انگیزان.
- ۵- تلاش همه جانبه برای یافتن نقاط مشترک بیشتر و کاستن از اختلاف آراء در مبانی و اصول.
- ۶- احیای فرهنگ توحیدی و وحدت‌گرایی در جوامع اسلامی و احیای نمادها و عوامل و مظاهر وحدت.
- ۷- آگاهی بخشیدن به آحاد ملت اسلامی برای دریافت تصویری روشن از ابعاد تمدن گذشته اسلام و علل سقوط و انحطاط مسلمانان در سده‌های اخیر.

۸- شناسایی و معرفی دشمنان اصلی و جلوگیری از دشمن تراشی‌های ناامیدکننده.
 ۹- ترویج و تبلیغ فرهنگ جهاد و شهادت طلبی برای تضمین موفقیت پیشگامان مبارزه با دشمنان وحدت.
 ۱۰- مقابله با خرافه پرستی و زدودن پیرایه‌های تفرقه‌انگیزی که به نام آداب و رسوم دینی و مذهبی از سوی مغرضان و ناآگاهان در فرهنگ سنتی ملت‌ها ریشه دوانده و کوشش برای کاهش تعصب‌های کورکورانه و عوامانه.

۱۱- تلاش برای یکسان‌سازی قول و فعل منادیان وحدت و کارگزاران و مسئولان نظام مقدسی که وحدت را شعار خویش قرار داده‌اند (معز الدین، ۱۳۷۴: ۲۴-۲۶).

امام خمینی (ره) وحدت را عامل قدرت و تفرقه را موجب سستی پایهٔ دیانت تلقی کرده و هشدار می‌دهد که: «تفرقه موجود در بین کشورهای مسلمان یا از خیانت سران ممالک اسلامی و یا از جهل و بی‌اطلاعی آنان است... سنی و شیعه مطرح نیست؛ در اسلام همه برادر و با هم هستیم (امام خمینی، ۱۳۷۱، ج ۱۲: ۲۵۹). از نظر امام، تفرقه موجب نیستی و نابودی می‌گردد، «آن روزی که این وحدت از بین برود، مرگ همهٔ ما و به باد رفتن همهٔ نوامیس و زحمت‌های انبیاء نسبت به کشور خودمان و نسبت به کشورهای دیگر به باد فنا خواهد رفت (همان، ج ۱: ۳۳۴).

امام وحدت را نیاز جامعهٔ بشری دانسته و معتقد است همیشه قرآن کریم به ما دستور داده و به مسلمین دستور وحدت داده برای سراسر عالم و در سراسر تاریخ، ما محتاج به این هستیم که عملاً وحدت را محقق کنیم (همان، ج ۱۹: ۱۵) و اگر جامعه به استقلال مایل است باید وحدت مذهبی داشته باشید (همان، ج ۱: ۶۴). وحدت عامل ایجاد تمدن و تفرقه موجب نابودی آن می‌گردد که این اصل در مبانی اندیشه‌ای امام مورد توجه قرار گرفته شده است. امام تنها راه بازیابی عظمت، عزت و شکوه بینش اسلام و مسلمین را وحدت معرفی می‌نماید (همان، ج ۱: ۱۹۲).

وحدت در اندیشه آیت‌الله بروجردی

آیت‌الله العظمی بروجردی از جمله مراجع برجسته و عالمان بزرگی بود که همواره موضوع وحدت مسلمانان و تقریب مذاهب اسلامی را در کانون توجه خود داشت. برخی معتقدند که برای هر کسی می‌توان کلید واژه‌ی شخصیت یافت؛ مثلاً مولوی عشق را به یاد می‌آورد و حافظ، رندی را به ذهن متبادر می‌کند. اگر بخواهیم برای آیت‌الله بروجردی کلید واژه‌ای بیابیم، آن واژه، "وحدت" است. او سعی داشت بین مسلمین جهان وحدت ایجاد کند. وی ابداً تفرقه و جدایی را در جامعه نمی‌پسندید. ملاحظه اوضاع نابسامان

مسلمانان، سیطره کفار بر کشورهای اسلامی و غلبه روحیه عداوت و بدبینی بین مسلمانان، مسایلی بودند که عزم وی را برای وحدت و همدلی مسلمانان راسخ تر نمود. وسعت اطلاعات آن مرجع نو اندیش از منابع حدیثی، فقهی، رجالی و تاریخ اهل سنت، در کنار اشراف کاملش به منابع شیعی، به وی چنان قدرتی داده بود، که می‌توانست تشابهات و تفاوت‌های بین مذاهب را تحلیل کرده، اندیشه تقرب مذاهب را تا جایی که اصول و مبانی آن مذاهب اجازه می‌دهد، پیش ببرد.

در طول تاریخ، تلاش‌های در تقرب مذاهب شده است. در دوران حکمرانی بوییان شیعه مذهب، شیخ طوسی موارد اختلاف شیعه و سنی را در کتابی توجیه و تفسیر کرد. وی تا حدودی زخم شیعه و سنی را التیام بخشید. ولی با روی کار آمدن سلجوقیان این روند به تعویق افتاد و حکومت دینی متعصب صفوی هر چه بیشتر به این جدایی دامن زد. ولی نادرشاه سعی کرد به این جدایی‌ها پایان بخشد. او پنج پیشنهاد به خلیفه عثمانی نمود که یکی از آنها قبول مذهب جعفری به عنوان پنجمین رکن مذهب اسلامی بود(استرآبادی، بی تا: ۱۸۱-۱۸۰)، ولی این اقدامات، ترکان متعصب را راضی نکرد. این تلاش‌ها کم و بیش ادامه داشت، ولی با شروع زعامت عام آیت‌الله بروجردی، این تلاش‌ها رنگ جدی‌تری به خود گرفت.

چارچوب نظریه وحدت از منظر امام خمینی(ره)

گرچه امام خمینی(ره)، به صورت مدوّن، چارچوب نظریه‌اند خود را طرح نکرده، اما از مجموع کلام ایشان، می‌توان پی برد که امام راهبرد تحقق وحدت را در قالب یک نظریه سیاسی تحت عنوان وحدت، به دلیل مشترکات بسیار میان شیعیان و اهل تسنن در اصول و فروعات کلیدی و مهم دین، به عنوان امری راهبردی و استراتژیک تلقی کرد. امام برای عملی کردن این امر به ایجاد بستر مناسب و مقدمات لازم می‌دانست و ضروری‌ترین بستر، طراحی و ایجاد نظام فکری، فرهنگی و عقیدتی واحد و مشترک عنوان می‌کرد که در جامعه اسلامی وجود داشت.

امام برای ایجاد بستر مناسب، و رسیدن به وحدت واقعی، از بین بردن موانع مانده حربه ایجاد اختلاف و شبهه از سوی دشمنان مشترک جهان اسلام، تحریک و ایجاد تنش و ایجاد درگیری قومی و مذهبی از سوی دشمن، سطحی‌نگری و ناآگاهی مسلمانان را لازم می‌دید و نقش علمای دین، حاکمان اسلامی و نخبگان سیاسی - مذهبی به عنوان مجریان تحقق طرح وحدت استراتژیک سیاسی، بسیار حائز اهمیت می‌دانست و می‌فرمود: حفظ وحدت کلمه الآن بر رؤسای اسلام، برسلاطین اسلام، بر رؤسای جمهور اسلام، الآن تکلیف است(امام خمینی، ۱۳۷۱، ج ۲: ۳۳).

دستاورد و پیامد اقدام امام در ایجاد وحدت و تحقق وحدت سیاسی جهان اسلام، شکل‌گیری و تشکل دولت بزرگ اسلامی خواهد شد که در صورت تحقق این امر جهان اسلام با وحدت و اتحاد و تشکیل دولت بزرگ اسلامی به کمال خواهند رسید. ماهیت وحدت از دیدگاه امام خمینی، حول محور اعتصام به حبل‌الله بودن و توجه به مصلحت عمومی امت اسلامی، رعایت مصالح اسلام و شرع مقدس است، چنان‌چه می‌فرمود: و اگر این مطلب (وحدت) را انجام بدهند، سید دنیا خواهند شد. اگر اسلام را آن طوری که هست، به دنیا معرفی کنند و آن طوری که هست عمل بکنند، سیادت با شماست؛ بزرگی با شماست: لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ (امام خمینی، ۱۳۷۱، ج ۲: ۳۵).

چارچوب نظریه وحدت از منظر آیت‌الله بروجردی

آیت‌الله بروجردی برای عملی کردن تقریب مذاهب به کتب شیخ طوسی توجه ویژه‌ای نمود و شخصاً کتاب "خلاف" وی را تصحیح و منتشر کرد. علاوه بر این، به دستور او دوره کامل تفسیر مجمع البیان از امین‌الاسلام طبرسی (م ۵۴۸ ق) عالم بزرگ شیعه امامیه را با مقدمه «شیخ شلتوت» چاپ شد. طبرسی دارای فکر تقریب و روشی معتدل بوده و در تفسیر خود به آراء و روایات شیعه و اهل سنت، احترام گذارده است. این تفسیر به اعتراف شیخ شلتوت بهترین تفسیر قرآن است.

البته، اساتید آیت‌الله بروجردی چون مرحوم درچه‌ای و شریعت اصفهانی در مبنای فقهی بروجردی نقش زیادی داشتند و در اقدام او مؤثر بودند.

آیت‌الله بروجردی بحث خلافت را بحثی فقهی می‌دانست، نه کلامی (واعظ زاده، حوزه، ش ۴۳ و ۴۲: ۲۱۰). آیت‌الله بروجردی معتقد بود که برای فهم احادیث باید زمینه صادر شدن حدیث توجه کرد؛ چرا که کسانی که از ائمه (ع) سؤالاتی را می‌پرسیدند فتاوی اهل سنت را می‌دانستند و یا خود از فقهای اهل سنت بودند (واعظ زاده: ۲۰۸). بدین ترتیب ایشان دانستن زمینه سخنان ائمه، یعنی فقه اهل سنت را الزامی می‌دانستند. همین امر باعث تسلط زیاد ایشان، بر فتاوی علما و ائمه چهارگانه اهل سنت گشته بود به گونه‌ای که فقهای اهل سنت در ملاقات با آیت‌الله بروجردی، او را از خودشان بر نظریات علمای اهل سنت مسلط‌تر می‌دیدند (صافی گلپایگانی: ۱۲۲). او برای اثبات جامعیت علمی ائمه اطهار (ع)، به حدیث ثقلین توجه ویژه‌ای داشت و به اشاره ایشان، آقای شیخ قوام‌الدین و شنوی واعظ قمی، این حدیث را که بیش از سی تن از صحابه آن را نقل کرده‌اند، با طرق و متون مختلف آن در رساله‌ای تدوین کرد و در قاهره، در مؤسسه دارالتقریب بین المذاهب الاسلامیه آن را منتشر نمود. تأثیر این تاکتیک تا حدی بود که

شیخ محمود شلتوت، شیخ جامع الازهر عصر اذعان نمود که شکی نیست در این که سنت پیغمبر(ص) از طریق عترت(ع) او ثابت است، کتاب خدا و سنت رسول خدا(ص) دو مصدر اصلی دین هستند؛ ولی سنت از طریق عترت ثابت می‌شود(شلتوت، ۱۳۶۷ق: ۲۱-۱۳).

آیت‌الله بروجردی معتقد بود که شیعه در عصر حاضر باید بر مقام علمی اهل بیت(ع) تأکید ورزد. مسلماً اگر شیعه به استناد حدیث ثقلین به مرجعیت علمی اهل بیت(ع) اکتفا کند، قادر خواهد بود که دشمنی‌های بیهوده را کنار بزند و همه مسلمانان را پیرامون محاسن کلام عترت و فقه با عظمت اهل بیت(ع) جمع کند(واعظ زاده، مجله ندای وحدت: ۲۷۵). بروجردی نظرات بدیعی در صدور یک حکم ارائه می‌دهد و به همین علت، او توانست در مسائل مستحدثه و جدید فتوای منحصر به خود را ارائه نماید. او مسائل فقهیه را به سه دسته مسائل فقهیه اصلی، فقهیه تفریعی و عقلیه تقسیم می‌کرد و فقط در نوع اول شهرت و اجماع اصل بوده و در مسائل فرعی و عقلی، شهرت و اجماع حجت نیست(بروجردی، ۱۴۱۶: ۱۹) و عقیده دارد که بر پایه حدس و تراکم طنون، شهرت یا اجماع می‌تواند کاشف باشد(بروجردی، ۱۴۱۵، ج ۲: ۵۳۴ و ۱۴۱۷: ۲۴۷) و کاشفیت را منحصر در اجماع نمی‌داند(بروجردی، ۱۴۲۰، ج ۲: ۱۴۹).

وی که قرآن را مایه وحدت مسلمانان می‌دانست، درباره عدم تحریف در قرآن می‌گفت: «هر کس از کیفیت نزول قرآن و حفظ آن خبر داشته باشد، حتی احتمال تحریف در آن را نمی‌دهد و خواهد دانست که امکان تحریف وجود نداشته است. به مجردی که آیه‌ای یا سوره‌ای نازل می‌گردید و رسول اکرم(ص) آن را بر مردم تلاوت می‌فرمود، صدها نفر آن را از بر می‌کردند و مرتباً آن را تکرار نموده و هر روز و شب تلاوت می‌کردند، به طوری که اگر در محیط اسلامی مدینه و جاهای دیگر، کسی یک کلمه را زیر و رو می‌کرد، همه او را تخطئه می‌کردند، نظیر شعر یا قصیده معروفی که اگر کسی آن را به غلط بخواند، مردم بخصوص ادیبان، خطای او را می‌گیرند (واعظ زاده: ۱۳۸۵).

راهبردهای عملی تحقق وحدت در اندیشه امام خمینی

وحدت در منظر امام، به عنوان یک استراتژی مطرح است و نقش امام خمینی(ره) در ایجاد وحدت امت اسلام، در دو محور قابل تحلیل است: راهبردهای فرهنگی و عقیدتی و راهبرد سیاسی و حکومتی.

راهبرد فرهنگی و عقیدتی و نقش نخبگان

براساس اندیشه امام، بازگشت به اصالت تاریخی و فرهنگی و زدودن ریشه‌های انحطاط فکری و فرهنگی ملت‌ها و دولت‌های اسلامی یک اصل راهبردی در ایجاد وحدت است از نظر او جهان اسلام به عنوان

مجموعه‌ای واحد که دارای سوابق تاریخی، فرهنگی، عقیدتی و سیاسی مشترک هستند (امام خمینی، ۱۳۵۷: ۱۷۵). بروز و ظهور نهضت فکری، فرهنگی، که سرانجام موجب شکل‌گیری باورهای مشترک در سطح عام می‌گردد، در دو مرحله ایجاد نظام فکری، فرهنگی و عقیدتی و تعمیق نظام فکری و ایجاد باورهای جهانشمول توسط نخبگان دینی و ملی، امکان‌پذیر است: «حفظ وحدت کلمه الآن بر رؤسای اسلام، بر سلاطین اسلام، بر رؤسای جمهور اسلام، الآن تکلیف است» (امام خمینی، ۱۳۷۱: ج ۲: ۳۲).

از نظر امام از مهم‌ترین عناصر و منابع مؤثر در توسعه و تعمیق نظام فکری، فرهنگی و عقیدتی، منابع انسانی فعال و بستر اجتماعی و ابزار مناسب ارسال پیام مانند شبکه‌های تبلیغی و رسانه‌های چاپی می‌باشد. برای عینیت‌بخشی به وحدت، فعال شدن نخبگان دینی و ملی در عرصه عمل ضروری می‌نماید. نخبگان دینی در عرصه تعمیق اندیشه دینی و نخبگان ملی در عرصه تعمیق فرهنگ ملی، می‌توانند نقش ممتازی ایفا کنند. امام در این زمینه می‌فرماید: «وظیفه همه ما مسلمین است، وظیفه علمای اسلام است، وظیفه دانشمندان مسلمین است، وظیفه نویسندگان و گویندگان طبقات مسلمین است... که هشدار بدهند به ممالک اسلامی، که ما خودمان فرهنگ غنی داریم... مسلمان‌ها باید خودشان را پیدا کنند؛ یعنی بفهمند که خودشان دارای یک فرهنگ و کشوری هستند...» (امام خمینی، ۱۳۷۱: ج ۱۲: ۳۱۹).

امام، حتی در فتاوی خویشتن نیز اهمیت وحدت را ملاحظه کرده و می‌گوید: «شیعیان به هر نحو که آنها (اهل سنت) عمل می‌کنند، عمل کنند و در نمازهای جماعت آنان شرکت نمایند» (امام خمینی، ۱۳۶۶: ۲۷۸). در اهمیت نقش فقهاء نیز می‌گوید: «باید مردم را آگاه سازند و با صدور فتاوایی، در جهت وحدت مسلمین گام بردارند.» امام خمینی که از منادیان وحدت به شمار می‌آید، فتاوایی را برای ایجاد وحدت بین شیعه و سنی صادر کرد؛ برای مثال، وقتی درباره چگونگی شرکت در نماز جماعت اهل تسنن از ایشان سؤال شده که «شما دستور فرموده‌اید در نماز جماعت اهل تسنن شرکت کنیم، آیا این نماز از نظر نیت و غیره مثل نماز جماعت شیعه است؟» در پاسخ می‌گوید: «به هر نحو آنها عمل می‌کنند، انجام دهند» (امام خمینی، ۱۳۶۶: ۲۷۸). در جای دیگر می‌گوید: «طواف را به نحو متعارف که همه حجاج به جا می‌آورند به جا آورند، و در وقوفین متابعت از حکم قضات اهل سنت لازم و مجزی است» (امام خمینی، ۱۳۷۹: ۳۵). «لازم است برادران ایرانی و شیعیان سایر کشورها از اعمال جاهلانه که موجب تفرق صفوف مسلمین است احتراز کنند و لازم است در جماعت اهل سنت حاضر شوند و از انعقاد و تشکیل نماز جماعت در منازل خودداری کنند» (امام خمینی، ۱۳۷۱: ج ۹: ۱۷۶-۱۷۷).

امام نقش اجتماعات دینی، در بُعد اندیشه‌سازی و اجتماع‌سازی را یاد آور می‌گردد و معتقد است این اجتماعات به شکل‌دهی روابط اجتماعی جدید و آگاهی کردن مسلمانان به قدرت و نیروی خود منجر می‌شود و اعتماد به نفس در مسلمانان به وجود می‌آورد، به همین علت، او هفته وحدت، برائت از مشرکان در حج و روز قدس را به عنوان سمبل وحدت جهان اسلام، پیشنهاد داده و فرمودند: «اسلام دارای فرهنگ غنی انسان‌ساز است که ملت‌ها را، بی‌گرایش به راست و چپ و بدون در نظر گرفتن رنگ و زبان و منطقه، به پیش می‌برد و انسان‌ها را در بُعد اعتقادی و اخلاقی و عملی هدایت می‌کند، و از گهواره تا گور به تحصیل و جستجوی دانش سوق می‌دهد» (امام خمینی، ۱۳۷۱، ج ۱۹: ۳۴۳).

راهبرد سیاسی، علمی

امام خمینی راهبرد سیاسی و علمی وحدت را در دو بعد سطح ملت‌ها و سطح دولت‌ها مورد توجه قرار می‌داد. او تلاش در سطح دولت‌ها را با عنایت به جایگاه رفیع دولت‌های اسلامی، در تصمیم‌گیری‌ها مهم تر می‌دانست. از نظر امام، کوتاه‌ترین راه تحقق عینی وحدت اسلامی، در دست سران و رؤسای کشورهای اسلامی نهفته است. بر اساس همین تحلیل واقع‌بینانه، امام از طریق توسل به فراخوان عمومی، از همه سران دولت‌های اسلامی برای پایه‌ریزی یک وحدت سراسری دعوت به عمل آورد (امام خمینی، ۱۳۷۱، ج ۱۸: ۱۹۵). او حتی دولت‌های اسلامی را با وجود اعوجاج می‌پذیرفت و دست برادری به سوی آنان دراز می‌کرد و اعلام می‌نمود: «همه حکومت‌ها در عین حالی که اعوجاج دارند، برگردند و با ما دست اخوت بدهند. ما صلاح همه را می‌خواهیم» (امام خمینی، ۱۳۷۱، ج ۱۸: ۱۷۲). ولی دولت‌های اسلامی به علت عدم آگاهی از اندیشه امام و جانسپاری به دسیسه‌های استکبار و الحاد، به نصایح امام گوش نداده و امام سعی در آگاه کردن ملت‌ها کرد. با تغییر این استراتژی، امام مبارزه انقلابی را جایگزین شیوه اصلاحی نمود و توجه امام به مردم، در واقع، فراخوان عمومی ملت‌ها به سمت انقلاب است. این فراخوان در بیداری مردم منطقه جواب مساعد و مناسبی داد که امروز نیز شاهد به ثمر نشستن هرچه بهتر این تلاش‌ها هستیم.

امام در ادامه راهبرد سیاسی، پیشنهاد حزب مستضعفین را به عنوان یک تشکل سیاسی با هدف تقویت باورهای جمعی در سطح امت اسلامی و تشدید مبارزه سیاسی با توسل به مبارزه قهرآمیز را ارائه داد: «من امیدوارم که یک حزب به اسم حزب مستضعفین در تمام دنیا به وجود بیاید و همه مستضعفین با هم در این حزب شرکت کنند و مشکلاتی که سر راه مستضعفین است، از میان بردارند و قیام در مقابل مستکبرین و چپاول‌گران شرق و غرب کنند و دیگر اجازه ندهند که مستکبرین بر مستضعفین عالم ظلم کنند» (امام خمینی، ۱۳۷۱، ج ۸: ۲۵۰). او به ملت‌های اسلامی توصیه نمود با الهام‌گیری از حکومت

جمهوری اسلامی و از ملت مجاهد ایران حکومت‌های جائر خود را با تمام قدرت به جای خود بنشانید(امام خمینی، وصیت‌نامه: ۱۳).

راهبرد نهایی سیاسی و علمی امام تشکیل دولت بزرگ اسلامی است. البته، تشکیل دولت بزرگ اسلامی به معنای نادیده نگرفتن مرزهای سیاسی و منطقه‌ای نیست، بلکه در اینجا تشکیل دولت اسلامی در هدف و مقاصد می‌باشد، امام فلسفه نهایی حکومت‌ها را حفظ نظام و وحدت مسلمین معرفی می‌کند.

راهبردهای عملی تحقق وحدت در اندیشه آیت‌الله بروجردی

آیت‌الله بروجردی راهبرد عملی در تحقق وحدت را در تقریب می‌داند و بر مشترکات مسلمین تأکید می‌ورزد و با توجه فرهنگ اهل بیت و جایگاه آنان در دل‌های مسلمین به عنوان امر مشترک میان امت اسلام سعی در تقریب بین آنان دارد.

علل توجه آیت‌الله بروجردی به تقریب مذاهب

مسائل بین‌المللی و تجاوز بیگانگان ویژه مسیحیان به خاک مسلمین در ایجاد تفکر تقریب مذاهب بی‌تأثیر نبود. مسائلی نظیر جنگ جهانی و تسخیر ایران و تجزیه‌ی عثمانی، جنگ ایتالیا علیه لیبی، تأسیس کشور اسرائیل، جنگ هند و پاکستان و دیگر مشکلات مسلمین و درگیری‌های دیگر باعث احساس لزوم تقریب مذاهب بیش از هر زمانی گشت. بروجردی در حین جنگ مصر و اسرائیل یا به یکی از علمای اصفهان که نسبت به خلفا توهین کرده بود، گفت: «در این وقت که اسرائیل به مسلمانان حمله کرده است و آنان را قتل عام می‌کند... راه انداختن جنگ بین شیعه و سنی چه معنی دارد...» (مجله حوزه، ش ۴۳: ۴۲: ۲۵۳). نامه آیت‌الله بروجردی به شاه عربستان نقش مسائل بین‌المللی در گرایش ایشان به دارالتقریب را بهتر می‌نمایاند. وی می‌گوید: «از خداوند متعال مسألت دارم که دل‌های مسلمانان را به هم پیوند دهد و آنها را در برابر بیگانگان متحد گرداند... و از کینه‌توزی و دشمنی نسبت به هم و پیروی از شهوات که موجب تفرقه و افتراق کلمه مسلمین است، بپرهیزد...» (دوانی، ۱۳۷۲: ۱۷۹).

اهداف آیت‌الله بروجردی در تقریب مذاهب

مهم‌ترین اهداف او در ایجاد وحدت این بود که اولاً: مشترکات شیعه و سنی بیشتر مشخص شود و خودنمایی کند تا حس خوشبینی و قربت بین دو طرف قوی گردد(سبحانی، حوزه، ش ۴۳: ۴۲: ۱۸۰). ثانیاً

نظر اهل سنت در مورد شیعه عوض شود: «ایشان همه هدفشان این بوده که وضعی ایجاد شود که نظر اهل سنت نسبت به شیعیان که به واسطه بعضی اعمال بی رویه جهال در بعضی مسافرت‌ها آنان را مشرک و کافر می دانستند، عوض کند و سایر فرق مسلمین را متوجه کند که مبانی علمی و اصول اعتقادی شیعه به قدری محکم و متقن است که قابل مقایسه با سایر فرق مسلمین نیست» (علوی طباطبایی، ۱۳۴۱: ۱۱۹). ثالثاً؛ ایشان می‌خواستند مسلمین در مسائل بین‌المللی با هم همدل و در مقابل بیگانگان متحد باشند ایشان در نامه خود به شاه عربستان می‌گوید: «از خداوند متعال مسألت دارم که دل‌های مسلمانان را به هم پیوند دهد و آنها را در برابر بیگانگان متحد گرداند» (دوانی، ۱۳۷۲: ۱۷۹).

اقدامات آیت‌الله بروجردی در جهت تقرب مذاهب

آیت‌الله بروجردی در راستای همگرایی با علمای دیگر فرق اسلامی نسبت به مسایل اختلافی، برخی را با توجه به تاریخ توجیه می‌نمود. برای مثال، وجوب نماز اول وقت نزد اهل سنت را برداشتی از سیره عملی پیامبر صلی الله علیه و آله می‌دانست که آن حضرت به جهت امام جماعت بودن در وقت معین اقامه نماز می‌نمود. بعضی از مسایل اختلافی، مانند: تحریف قرآن را مطرح نمی‌کرد و برخی دیگر چون خلافت و امامت را قضیه‌ای تاریخی و بی‌فایده در زمان حاضر می‌دانست و می‌فرمود: بر مشترکات تکیه کنید. روش آیت‌الله بروجردی در مورد دارالتقرب بسیار بی‌سر و صدا بود و مردم در جریان کار دارالتقرب قرار نمی‌گرفتند (گرامی، ۱۳۸۱: ۱۴۶). حتی وقتی امام موسی صدر نامه‌های رد و بدل شده ما بین شلتوت و آیت‌الله بروجردی را خواست تا به چاپ آنها مبادرت ورزد؛ آیت‌الله بروجردی اجازه این کار را به ایشان نداد (دوانی، ۱۳۷۲: ۲۹۵). حال به برخی اقدامات آیت‌الله بروجردی در این زمینه می‌پردازیم.

۱- اصلاحات مذهبی: آیت‌الله بروجردی قبل از اینکه مورد هجوم اهل سنت قرار گیرد، خود درصدد رفع یکی از بزرگ‌ترین دردهای شیعه یعنی "غلو" برآمد. ایشان در مقابل کسانی که در مورد پیامبر(ص) و ائمه(ع) غلو می‌کردند، می‌ایستاد و حتی کار به آنجا رسید که ایشان از چاپ بحارالانوار که پر است از غلوه‌ها پیرامون ائمه(ع) جلوگیری کرد (حوزه، واعظ زاده، ش ۴۳. ۴۲: ۲۲۵-۲۲۴). یکی از مسائل که مورد توجه ایشان بود، اینکه مبدا کسی عتبه را ببوسد یا سجده به قبور کند؛ چرا که اهل سنت این موارد را مصداق شرک می‌دانستند (واعظ زاده، ۱۳۸۵: ۴۶).

۲- جلوگیری از توهین به مقدسات اهل سنت: وی همواره در مقابل توهین به مقدسات اهل سنت موضع می‌گرفت و حتی در مواردی کتبی را که در آن به خلفا توهین شده بود، را جمع می‌نمود(لنکرانی، حوزه ش ۴۳ . ۴۲ : ۱۵۳- ۱۵۲).

۳- ترغیب دول اسلامی به اتحاد: آیت‌الله بروجردی در نامه خود به شاه عربستان، دعا کرد کشورهای اسلامی در برابر بیگانگان متحد شوند. آیت‌الله بروجردی در نامه‌ای اصلاح روابط ایران و عربستان را خواستار شده بود. در نامه‌ای از طرف دربار به نخست وزیر شاه، از قول آیت‌الله بروجردی از دولت خواسته بود روابط ما بین ایران و عربستان بهبود پیدا یابد(منظور الاجداد، ۱۳۷۹، ۴۴۴، سند ۲۱). هر چند دلیل این امر آسایش زوار عنوان شده است، لیکن این امر بهانه‌ای برای بهبود روابط دو کشور بوده است. در هنگام تیرگی روابط ایران و مصر نیز آیت‌الله بروجردی برای بهبود روابط کوشش بسیار می‌نمود. هنگامی که جمال عبدالناصر، شاه را به همراهی با آمریکا و اسرائیل متهم کرد، روابط دیپلماتیک بین تهران و قاهره قطع شد. آیت‌الله بروجردی در بستر مرگ، شیخ محمدتقی قمی را به رفتن به مصر ترغیب کرد و خود قصد نوشتن نامه‌ای به شیخ شلتوت را داشت تا روابط دو کشور اصلاح شود(واعظ زاده، ۱۳۸۵: ۲۷۸).

۴- معرفی چهره‌های واقعی از شیعه به دیگر فرق اسلامی: آیت‌الله بروجردی سعی داشت به جای چهره غالی شیعه که اهل سنت از برخی کتب شیعه، از جمله بحارالانوار به دست آورده بودند، چهره منطقی از شیعه ارائه دهد. به همین دلیل بود که نگاه خود را از ایران و عراق فراتر برد و به عربستان و پاکستان نماینده فرستاد و کتب معتبر شیعه را در مصر به چاپ رساند (علوی طباطبایی، ۱۳۴۱: ۱۱۹). این دو اقدام در تغییر نظر خواص سنی نسبت به شیعیان مؤثر بود. وی علاوه بر این، به حجاج سفارش می‌فرمود: «از اعمال جاهلانه که موجب تحریک اعصاب سایر فرق مسلمین است جداً خوداری نمایند»(همان: ۸۰).

۵- عنایت به فقه مقارن: آیت‌الله بروجردی در مسائل فقه مقارن در مسائل خلافی اهمیت می‌داد؛ یعنی معتقد بود مسائل فقهی، نه تنها در سطح مذاهب امامیه، بلکه باید در سطح همه مذاهب فقهی اسلامی مورد بحث قرار گیرد و در هر مسأله مهم مورد اختلاف، ادله همه مذاهب منظور گردد. با این هدف، او کتاب مسائل الخلاف شیخ طوسی را تصحیح و چاپ کرد. این ابتکار، باعث گردید که مجتهدان شیعه علاوه بر کتب فقهی شیعه امامی به کتاب‌های فقهی دیگر مذاهب رجوع کنند. او معتقد بود با مراجعه به فتاوی رایج اهل سنت در عصر ائمه اهل بیت (ع) بهتر می‌توان روایات و اقوال ائمه را فهمید. او مراجعه به فتاوی اهل سنت را از مقدمات فقه می‌دانست.

۶- ریشه‌یابی مسایل اختلافی: آیت‌الله بروجردی مسائل مهم مورد اختلاف را ریشه‌یابی می‌کرد. زمان طرح آن مسایل را از لحاظ تاریخی و اولین باری که مطرح شده در نظر می‌گرفت، و ریشه‌ی اختلاف را به طور معقول و دور از احساس و بدبینی بررسی می‌فرمود و نخست حدود اتفاق و اختلاف را در آن مسایل مشخص می‌کرد و ابتدا نقطه نظر اهل بیت (ع)، آن گاه نقطه نظر اهل سنت را با متانت و بی‌طرفی طرح می‌کردند و سپس نظر خود را بیان کرده و کوشش می‌کرد: همواره این قبیل بحث‌ها به صورت بحث علمی و نه جدال مذهبی مطرح گردد.

دستاوردهای تقرب

ممکن است این سؤال مطرح شود که این همه عنایت بزرگانی مانند امام و مرحوم بروجردی به وحدت چه دستاورد یا دستاوردهایی را در پی داشته است؟ پاسخ این است که این امر در بسیاری از زمینه‌ها ثمرات گرانبهایی را در پی داشته است که می‌توان به برخی از آنها اشاره کرد:

۱- یکی از بزرگ‌ترین دستاوردهای تقرب و خصوصاً دارالتقرب، رد و بدل کردن نامه‌های زیاد بین علمای شیعه خصوصاً مرحوم بروجردی و شیخ شلتوت رئیس دانشگاه الازهر مصر بود که به فتوای صحت پیروی از مذهب شیعه به عنوان رکن پنجم اسلام منجر گردید (سلطانی طباطبایی، حوزه، ۴۳: ۴۲، ۳۳). شیخ شلتوت مفتی و رئیس جامع الازهر، با فتوای خود، کرسی فقه جعفری را در ردیف فقه مذاهب جهان اسلام قرار داد. به همین علت، آیت‌الله بروجردی، آیت‌الله حاج میرزا خلیل کمره‌ای را به همراه آیت‌الله سید محمود طالقانی و گروهی از روحانیون، به نمایندگی خود به قاهره فرستاد تا از شیخ محمود شلتوت مفتی اعظم و رئیس وقت دانشگاه الازهر مصر به خاطر فتوای تاریخی‌اش تشکر نمایند. استاد مطهری فتوای معروف شیخ شلتوت درباره‌ی رسمیت شناختن مذهب شیعه را متأثر از تفاهم او با آیت‌الله بروجردی می‌داند (مطهری، ۱۳۶۳: ۲۰۴).

۲- نشر «مختصر المنافع علامه حلی و «تفسیر مجمع البیان» شیخ طوسی که مورد توجه طبقه دانشجو و اساتید قرار گرفت.

۳- تغییر دیدگاه اهل سنت درباره شیعیان و به دنبال آن کنار یکدیگر قرار گرفتن آنان در برنامه‌هایی که مد نظر امام هم بود، مانند سقوط رژیم‌های دیکتاتوری مانند پهلوی، دفاع مقدس و ...

۴- برگزاری مراسم عاشورا توسط جامعه‌الازهر برای اولین بار که در پی تأسیس دارالتقرب شکل

می‌گرفت (علوی طباطبایی، ۱۳۴۱: ۱۱۹-۱۱۸).

نتیجه‌گیری

طرح راهبردی امام خمینی(ره) و آیت‌الله بروجردی(ره)، در تحقق وحدت سیاسی جهان اسلام، در واقع در قالب یک نظریه سیاسی و تلقی، و وحدت به عنوان امری راهبردی و استراتژیک است که در نهایت در صورت مهیا شدن شرایط و رفع موانع به تشکیل دولت بزرگ اسلامی منجر خواهد شد. آن دو بزرگوار برای تحقق وحدت، ایجاد بستر و شرایط مناسب برای فراهم شدن مقدمات وحدت و فعال شدن نخبگان سیاسی و مذهبی به عنوان، مجریان وحدت را لازم و ضروری دانسته و به سران دولت‌های اسلامی، علما و روشن‌فکران توجه داشتند. اما امام پس از ناامیدی از دولت‌ها، به حرکت‌های سیاسی و انقلابی از سوی گروه‌های مردمی عنایت بیشتری داشت. ولی آیت‌الله بروجردی ارتباط با سران دولت‌ها را در اولویت قرار می‌داد و اعتقادی به حرکت سیاسی و انقلابی آن هم به صورت قهرآمیز نداشت. امام به طراحی و ایجاد نظام فکری، فرهنگی و عقیدتی واحد نوینی روی آورد که در پرتو آن، همبستگی معنوی و فرهنگی در میان جوامع اسلامی تقویت گردد، آیت‌الله بروجردی با تبیین مشترکات شیعه و سنی، انجام اصلاحات مذهبی، معرفی چهره‌ای واقعی از شیعه به دیگر فرق اسلامی و توجه به فقه مقارن این هدف را عملی ساخت.

Archive of SID

منابع

- قران کریم، ترجمه فولادوند.
- استرآبادی(بی‌تا)، میرزا مهدی خان: *جهانگشای نادری*. بی‌نا.
- انصاری، حمید(۱۳۷۳)، *حدیث بیداری*، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، تهران.
- بروجردی، حسین طباطبایی(۱۴۱۶ق)، *البدر الزاهر فی الصلاه الجمعه و المسافر*، (مقرر- منتظری) مکتبیه منتظری، قم.
- _____ (۱۴۱۵ق)، *نهایة الاصول*، (مقرر- منتظری) نشر تفکر، قم.
- _____ (۱۴۱۷ق)، *فی اصول فقه*، (مقرر- اشتهاردی)، نشر اسلامی، قم.
- _____ (۱۴۲۰ق)، *تقریرات* (مقرر- صافی گلپایگانی) دفتر تبلیغات اسلامی، قم.
- دوانی، علی (۱۳۷۷)، *نهضت روحانیون ایران*، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، تهران.
- _____ (۱۳۷۲)، *زندگانی زعیم بزرگ عالم تشیع آیت الله بروجردی*، مطهر، تهران.
- سبحانی، جعفر(۱۴۲۷ هـ ق)، *رسائل و مقالات*، مؤسسه امام صادق، قم.
- شلتوت، محمود(۱۳۶۷ق)، *«تفسیر القرآن الکریم»*، مجله رساله الإسلام، شماره اول، سال سوم، ربیع الأول.
- علوی طباطبائی، حسین: (۱۳۴۱)، *خاطرات زندگی آیت الله بروجردی*، اطلاعات، تهران.
- گرامی، محمد علی(۱۳۸۱)، *خاطرات گرامی*. مرکز اسنادانقلاب اسلامی، تهران.
- امام خمینی، روح الله(۱۳۷۵)، *سر الصلوة*، مؤسسه نشر آثار امام خمینی، تهران.
- _____ (۱۳۵۷)، *ولایت فقیه*، امیر کبیر، تهران.
- _____ صحیفه نور، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، نرماًفزار صحیفه نور
- _____ (۱۳۷۱)، *وصیت‌نامه سیاسی - الهی*، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- _____ (۱۳۶۲)، *در جستجوی راه از کلام امام*، امیر کبیر، تهران.
- _____ (۱۳۶۶)، *استفتائات*، نشر اسلامی، قم، ج ۱.
- _____ (۱۳۷۸)، *جهان اسلام از دیدگاه امام*، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، تهران.
- _____ صحیفه امام، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، تهران، ۱۳۷۹.
- _____ (۱۳۷۲)، *کلمات قصار، پندها و حکمتها*، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، تهران.
- مطهری، مرتضی(۱۳۶۳)، *تکامل اجتماعی انسان*، صدرا، تهران.

- مکی، حسین (۱۳۶۲)، تاریخ ۲۰ ساله ایران، نشر ناشر، تهران.
- منظور الاجداد، حسین (۱۳۷۹)، مرجعیت در عرصه اجتماع و سیاست، شیرازه، تهران.
- معزالدین، محمدسعید (۱۳۷۴)، آوای وحدت، انتشارات مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، تهران.
- واعظ زاده خراسانی، محمد (۱۳۸۵)، زندگی آیت الله العظمی بروجردی، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- _____ (۱۳۸۶)، مجله کیهان فرهنگی، شماره، ۲۵۷.
- یوسفیان، نعمت الله (۱۳۷۹)، شخصیت و دیدگاههای فقهی امام خمینی (ره)، مرکز تحقیقات اسلامی سپاه، قم.

Archive of SID